

עוד לעניין איסור אכילת אגוזים בראש השנה

דניאל שפרבר הקדיש מאמר חשוב לחקר המנהג שלא לאכול אגוזים בליל ראש השנה.¹ שפרבר הראה ששתי הסיבות שנוכרו בספרות ההלכה לגבי איסור זה, שאגוז בגימטריא הוא חט(א) ושאכילת האגוז מרבה בכיחה וניעה, המבטלים תפילה ותקיעת שופר למחרת, משקפות שני מנהגים שונים לגבי ליל החג. הסיבה העיקרית, שהאגוז מרבה כיחה וניעה, משקפת את המנהג לאכול בליל ראש השנה מאכלים מיוחדים לסימן טוב ולהימנע מאכילת אלה שגורמים לתוצאות הפוכות,² והסיבה המשנית, הגימטריא, משקפת מנהג רק להראות את אותם המאכלים טובים וכמובן לא להראות או לא לשים על השולחן מאכלים בעייתיים.³ הסיבה שבגימטריא, אגוז חט(א), באה להבטיח שלא ישימו כלל אגוזים על שולחן החג, שמא בטעות יאכלו אותם וכך למחרת לא יקיימו מצוות היום כהלכתן. הגימטריא, המלאכותית במקצת, באה אם כן כסייג. במאמר קצר זה ננסה להוסיף סיבה נוספת לקשר בין אגוזים וחטא וכתוצאה מכך לאיסור לאוכלם או להציגם בליל החג.

בחברה היהודית בעת העתיקה ובימי הביניים האגוזים למיניהם שימשו לא רק כמאכל אלא גם כצעצוע וחז"ל מזכירים אותם כמשחק של ילדים, נשים ואפילו מלכים. כך למשל בבבלי עירובין קד,א מוזכרות "נשים המשחקות באגוזים", ואף על פי ששם אסרו את המשחק באגוזים (ובתפוחים) בשבת בגלל

1 ראה ד' שפרבר, מנהגי ישראל: מקורות ותולדות (ירושלים, תשנ"ה), ד, עמ' מא-מט, ושם פירוט ביבליוגרפי.

2 ראה בבלי כריתות ו,א: "אמר אביי השתא דאמרת סימנא מילתא היא יהא רגיל איניש למיכל ריש שתא קרא ורובי כרתי סילקא ותמרי". לגבי הקרא הפשוט או הדלעת ראה י' פליקס, כלאי זרעים והרכבה: מסכת כלאים, משנה ותוספתא לפרקים א-ב (תל-אביב, תשכ"ז), עמ' 49-52, ועמ' 66-68. לגבי רובי (רוביא) פירש רש"י "תלתן" ואילו לפי רב האי גאון מדובר בלוביה (פול המצרי בלשון המשנה). ראה י' פליקס, הצומח והחי במשנה (ירושלים, תשמ"ג), עמ' 170. על הכרתי ראה י' פליקס, "פרק זרעים: חיבור ארץ-ישראל קדמון על טבע היצורים" בתוך מ' מרגליות, הלכות ארץ-ישראל מן הגניזה (ירושלים, תשל"ד), עמ' קסו-קסז. על הסלק ראה פליקס, כלאי זרעים עמ' 82-84 ועל התמר ראה הני"ל, עצי פרי למיניהם: צמחי התני"ך וחז"ל (ירושלים, תשנ"ד), עמ' 113-130.

3 ראה בבלי הוריות יב,א: "אמר אביי השתא דאמרת סימנא מילתא היא [לעולם] יהא רגיל למיחזי בריש שתא וכו'".

בעיות הלכתיות המיוחדות לשבת, ניתן להבין שביום חול לא היה איסור באותו משחק ושנשים, ומן הסתם גם ילדים ואולי גברים, שיחקו במשחקי אגוזים.⁴ בשיר השירים רבה ו,ז (עמ' קמט במהדורת זונסקי) נזכר "אגוז זה שחוק לתינוקות ושעשוע למלכים".⁵ היה קיים מגוון רחב של אפשרויות משחק באגוזים.⁶ ניתן היה לזרוק את האגוזים, ב"משחקי כדור"⁷ או סתם, היה אפשר לגלגל אותם על מדפים או על הקרקע, או לבנות אתם כל מיני מבנים וצורות ואז לזרוק עליהם אגוזים אחרים ולהפילם. לאחר סיום המשחק היה ניתן לאכול את האגוזים⁸ ואז לחזור ולשחק בקליפות שלהם.⁹ אין ספק שהאגוז נחשב לצעצוע אידיאלי.

אך, משחקי האגוז לא היו תמיד תמימים. בעולם היווני-רומי ולאחר מכן בימי הביניים היו צורות רבות של משחקי הימורים.¹⁰ משחקים אלה התפשטו במיוחד בחברה הלא-יהודית, אבל גם בחברה היהודית סבלו לעתים מ"מחלת ההימורים" ומהתוצאות החברתיות השליליות הנלוות. האגוזים היוו כלי משחק זול, נגיש ויעיל להשתתפות בכלל המשחקים הקשורים להימורים או שימשו גם כפרס למנצח.¹¹ בנוסף לכך, המשחק באגוזים אצל ילדים איפשר להם לחקות את הוריהם ולשחק במשחקי הימורים, אבל להסתיר מהוריהם את

- 4 וראה רש"י שם ד"ה המשחקות באגוזים: "לגלגלן דרך דף ומכות זה את זו...". לתיאור מדויק של משחק זה בעולם הרומי ראה: A. Baumeister, *Denkmaeler des Klassischen Altertums* (Munich, 1885), I, p. 249, fig. 228. השמרנות בהתפתחות המשחקים מקנה חשיבות מיוחדת לדברי ה"ראשונים" בעניינים אלה.
- 5 בפסיקתא רבתי יא, יהודה וישראל (עמ' מב,א, במהדורת איש שלום): תענוג למלכים".
- 6 על צורות המשחק בעולם הרומי ראה בשיר ההלל לאגוז המיוחס למשורר הרומי אובידיוס בתוך Ps. Ovid., *Nux* 73-86. והשווה: I. Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages* (New York, 1969), p. 379.
- 7 ראה י' שוורץ, 'המשחק בכדור בחברה היהודית בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד', ציון, ס (תשנ"ה), עמ' 247-276.
- 8 ראה משנה בבא מציעא ד,יב: "לא יחלק החנווני קליות ואגוזין לתינוקות, מפני שהוא מרגילן לבא אצלו. וחכמים מתירין". על אף שקשה לקבוע אם הילדים אכלו או שיחקו באגוזים, סביר שהם עשו את שניהם.
- 9 ראה למשל משנה כלים יז,טו: "הרמון, האלון, והאגוז שחקקים התינוקות למוד בהם את העפר או שהתקיטום לכף מאזניים - טמא וכו'".
- 10 ראה בהרחבה: J. Schwartz, 'Gambling in Ancient Jewish Society,' to appear in M. Goodman (ed.), *Jews in the Graeco-Roman World* to be published by Oxford University Press. כאן נדון רק בהיבטים הקשורים להימורים באגוזים ולא בתופעה באופן כללי.
- 11 ראה למשל: J. Carcopino, *Daily Life in Ancient Rome: The People and the City at the Height of the Empire* (London, 1991), p. 274.

העיסוק בבילוי שלילי זה, מן הסתם גם מעיני הורים שהשתתפו בעצמם מידי פעם בפעם במשחקי הימורים, בטענה שמדובר במשחקי ילדים תמימים.¹² המשחק באגוזים אצל ילדים ונוער היה עלול לשמש אם כן, כמעין "מכונה" ללימודי ההימורים.

האגוז שימש גם ככלי משחק למהמרים מבוגרים בחברה היהודית. כך, מזכירה המשנה כמה פעמים את "המשחק בקוביא" כמי שהוא פסול לעדות (מדרבנן).¹³ הכוונה במקורות אלה היא לא רק למשחקי קוביות או אסטרוגלוי (astrogaloi), אלא לכל משחק שיש בו הימורים, כפי שבאמת נלמד מהמקבילות.¹⁴ כך בתוספתא סנהדרין ה,ב (עמ' 423 במהדורת צוקרמנדל) אנו שונים:¹⁵ "המשחק בקוביא זה המשחק בטיפסים¹⁶ אחד המשחק בטיפסים ואחד המשחק בקליפי אגוזים ובקליפי רימונים לעולם אין יכול לחזור בו עד שיקבל שישבר את פסיפסיו ויחזור בו חזרה גמורה". אמנם, מדובר כאן במיוחד במהמר מקצועי או כפייתי (compulsive gambler),¹⁷ אבל סביר שגם המהמר היהודי הארעי (casual gambler), גבר, אשה או ילד, השתמש בכלי משחק זולים אלה.

כל זה מביא אותנו לארוחה בליל ראש השנה. אם המנהג היה לאכול אותם מאכלים שהיה בעם "סימן טוב" ולהימנע מאלה שבישרו את ההפך, אזי נמנעו מלאכול אגוזים בגלל הבעיה של כיחה וניעה שהזכרנו למעלה. אבל אם היה המנהג רק להראות מאכלים חיוביים, אזי היתה סכנה שאגוזים יובאו לארוחה,

12 בעולם הרומי, העיסוק בהימורים הפך לבילוי הפופולרי ביותר של שעות הפנאי, אבל התופעות השליליות הנלוות הביאו את הקיסרים לאסור בילוי זה, בלי הצלחה מיוחדת, תוך מבימי חגים כשהותר לכל המשפחה לבלות ביחד במשחקי הימורים, מה שמן הסתם שימש כדרבון להמשך הפעילות הזאת לאחר מכן בחברת הילדים. בחברה היהודית בימי הביניים, לכל הפחות, היתה נטייה להקל במידה מסוימת בגזרות נגד הימורים בראש חודש, בחנוכה ובחול המועד. ראה: Abrahams, *Jewish Life*, p. 396.

13 ראה משנה ראש השנה א,ח, סנהדרין ג,ג, שבועות ז,ד.

14 ראה בהרחבה במאמר שלנו על הימורים שנוכר בהערה 10. על "מפריחי יונה" ראה:

J. Schwartz, 'Pigeon Flyers in Ancient Jewish Society,' to appear in *Journal of Jewish Studies*.

15 וראה גם ירושלמי סנהדרין ג,ו (כא,א) ובבלי שם כה,ב.

16 בכתב-יד וינה "בפסיפסין" ומדובר בכלי משחק.

17 כך נלמד מהסיפא של ההלכה לגבי שבירת כליו. וראה גם דברי רבי יהודה במשנת סנהדרין

ג,ג. על המהמר היהודי מסוג זה במשך הדורות ראה: L. Ländman, 'Jewish Attitudes Toward

Gambling: The Professional and Compulsive Gambler,' *Jewish Quarterly Review*, 57 (1966/67), 298-318; 58 (1967/68), 34-62.

ולאחר הסעודה, או אפילו באמצעה, יתחילו הסועדים, ילדים או מבוגרים, לשחק בהם ואפילו מרוב שגרה לשחק משחקי הימורים. כדי למנוע אפשרויות אלה נקבעה הסיבה שהגימטריא של אגוז היא חט"א). המאכלים הלא נכונים על שולחן החג עלולים להביא להתנהגות לא מקובלת לא רק בחג אלא גם בימי חול. כדי למנוע התחלה כושלת לשנה החדשה, אפילו ברגעיה הראשונים, קבעו שאגוז הוא חט"א) ואין להביאו לשולחן.